
KONSPIRITUAALSUS KOROONAKRIISIS

Marko Uibu

Ühiskonnateaduste instituut, Tartu Ülikool
Institute of Social Studies, University of Tartu

Abstract

Conspirituality in the Coronavirus Crisis

The corona crisis brought to the fore otherwise hidden world views in society. Among those protesting on social media or in the streets against the state-applied measures to control the spread of coronavirus, there seemed to be a proportionately high number of people whose attitudes and lifestyles are shaped by conspiracy theories and/or new spirituality. In social media groups, corona issues generated heated debates and led to conflicts and formations of new groups and communities. In the following overview, I will highlight some of the key dynamics and elements of an anti-corona conspiritual field where the new spirituality environment and conspiracy theoretic thinking and information consumption come together. I offer some answers to the questions about conspirituality: what it is, why it has emerged and become increasingly visible.

Keywords

Corona crisis · protests · conspiracies · new age · conspirituality

Koroonakriis tõi ühiskonnas nähtavale muidu varjatuks jäävaid maailmavaateid. Sotsiaalmeedias või tänavatel meetmete vastu protesteerijate seas tundus olevat proportsionaalselt palju inimesi, kelle hoiakuid ja elustiile kujundavad vandenõuteoreetilised ja/või uue vaimsuse allikad. Sotsiaalmeediagruppides tekitasid koroonateemad tuliseid arutelusid ning töid kaasa konflikte ja uusi koondumisi. Järgnevas ülevaates toongi välja mõned põhidünaamikad ja -elemendid koroonavastaselt konspirituaalselt väljalt, kus saavad kokku uue vaimsuse keskkond ning

vandenõuteoreetiline mõtlemine ja infotarbimine. Pakun mõningaid vastuseid küsimustele, mis on konspirituuaalsus ning miks on see eriti viimasel ajal jõuliselt esile tõusnud.

Ülevaade tugineb minu pikaageelse antropoloogilisele kohalolule uue vaimsuse ja alternatiivsete tervisekäsitluste väljal. Et (sotsiaal)meedia on info levikul ja suhtlemisel üks keskne kanal, siis on viimastel aastatel välitöö toimunudki peamiselt seal. *Online*- ja virtuaalne etnograafia on saanud etnograafilise välitöö puhul tavaliseks (Hine 2008), sobides hästi ka konspirituuaalsete virtuaalsete võrgustike jälgimiseks. Alates uuele vaimsusele keskendunud uuringute algusest 2011. aastal olen pidevalt jälginud meediat ja sotsiaalmeediat, kuulunud erinevatesse „alternatiivsetesse“ gruppidesse, aeg-ajalt vestelnud väljal tegutsevate inimestega. Koroonakriisi algusest on konspirituuaalsed arutelud ja infojagamine intensiivistunud, mistõttu olen toimuvat süsteemsemalt jälginud ja ka minu antropoloogiline kohalolu on muutunud aktiivsemaks: olen järjepidevalt salvestanud rohkem jagatud ja kommenteeritud tekste, kuulnud-vaadanud läbi videoid, sirvinud või lugenud raamatuid, mida konspirituuaalsetes gruppides soovitatakse ja reklaamitakse, ning teinud kõige selle käigus hulgaliselt märkmeid. Üheks huvitavamaks ja olulisemaks koroonaajal ilmunud konspirituuaalseks (eneseabi)raamatuks on William Kovali „Mees 6: Maskiga või maskita“, millest olen ka oma analüüsis mitut näidet kasutanud.

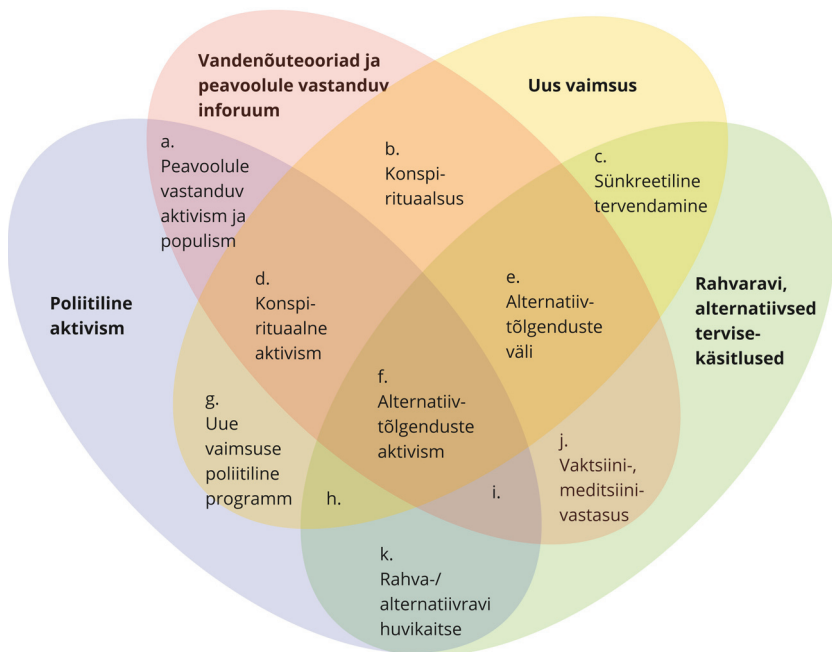
Ülevaates on kõik kasutatud näitetsitaadid äratundmise vältimiseks kas tugevalt modifitseeritud või pärinevad intervjuudest või avalikult publitseeritud materjalidest.

VÄLJA ELEMENDID JA DÜNAAMIKA

Artikli esimeses pooles annan ülevaate (sotsiaal)mediatiseerunud uusvaimse ja vandenõuteoreetilise välja mustritest. See osa nn alternatiivtõlgenduste väljast (Tiidenberg *et al.* 2023) on osutunud pandeemia ajastul koroonavastase üheks põhiareeniks ning koondab vandenõuteoreetilise mõtteviisi, alternatiivsete tervisekäsitluste, aga ka uue vaimse järgijaid ja levikuruume. Ülevaatest jäävad välja institutsionaliseeritud religioonid, sest Eesti koroonaaruteludes ei esindanud nemad

üldjuhul alternatiivset-vastanduvat positsiooni. Viimastel aastatel küll mediatiseerunud keskkonnas oluliselt nähtavamalt ning võiks öelda, et isegi *mediatiseerunumalt* (vt ka Hjarvard 2016) tegutsev luterlik kirik tundub teadlikult vältivat enda avalikku positsioneerimist alternatiivtõlgenduste väljal (kuigi olemuslikult võiksid teatud kristlikud tõlgendused Eestis olla siiski samuti peavoolu suhtes *alternatiivsed*).

Joonisel 1 kujutatud alternatiivtõlgenduste väljal on kesksena vaatluse all uus vaimsus ning vandenõuteoreetiline ja „peavoolule“ vastanduv info ruum, koroonakriisi spetsiifika tõttu ka rahvaravi ja alternatiivsed tervisekäsitlused ning üldisemalt vastanduva, opositsioonilise poliitilise aktivismi väli. Need neli põhikategooriat ning mõningad nähtavamad põimumised nagu konspirituuaalsus ilmnesid konspirituuaalsel väljal toimuvat jälgides. Joonisel moodustuv maatriks andis omakorda võimaluse täiendavate vaatlustega tüpoloogiat valideerida. Loomulikult on selline

kaardistus tinglik, tegelikkuses võib elemente ja sulandumisi esineda eri vormides ning inimeste elumaailmades on sellised mustrid situatiivsed. Siiski aitab selline maatriks näha eri kombinatsioonide paljusust ja süstematiseerida omavahelisi põimumisi.

Uus vaimsus on uurijate katustermin erinevatele vaimsetele, alternatiivsetele, esoteerilistele uskumustele ja praktikatele. Uue vaimsuse aluseks on sellised New Age'i ideoloogiatest välja kasvanud väärtused nagu individuaalse holistilise ja eriti just vaimse arengu spirituaalse poole tähtsustamine, avatus erinevatele religioonidele ja teadmistele. Uuele vaimsusele on alati olnud iseloomulik religioosse ja mittereligioosse põimumine ning religioosse rakendamine siinpoolsuse teenistusse – näiteks individuaalseks arenemiseks või elu parandamiseks (Altnurme 2013). Praktikate ja uskumuste üheks elemendiks on siiski üldiselt mingi materialistlikus tähenduses seletamatu jõu, välja või olendi kohalolu tunnustamine, mis aga ei pruugi olla selle nähtuse kese. Näiteks reiki ravimisel elujõu „energiate“ kasutamine ei eelda nende sügavat mõtestamist, ent siiski mingit usku, et maailmas toimivad erilised ja üleloomulikud jõud (Uibu 2016a). Viimase kümnendi „peavoolustumisega“ on uue vaimsuse praktikad ja ideed saanud üha enam osaks kultuurilistest normidest: paljud tehnikad, nagu jooga, meditatsioonid või kasvõi vaikuseminutid koolides, ei seostu enam sageli ka uue vaimsuse keskkonnaga (Uibu 2016b).

Uue vaimsuse keskkond kui „kultuslik miljöö“ (Campbell 2002 [1972]) on koduks paljudele väga erineva sisu, funktsiooniga ja formaadiga õpetustele. Uue vaimsuse tuumaks olev „mina-vaimsus“ (Heelas 1996) viitab püha ja tõeliselt tähendusliku nihkumisele inimese enda sisse ehk mikrotasandile ning toob kaasa vaimsuse indiviidikesksuse ja tähelepanu isiklikule vaimsele arengule. Teisalt on uue vaimsuse kultuslikus miljöös kohal ka (esoteerilised) makroperspektiivid (Altnurme ja Kivirähk 2021), mis kirjeldavad maailma ja kõiksuse olemust sageli müstika keeles. Heaks näiteks on siin „Olemise õpetuste“ kogu universumit hõlmavad eepilised selgitused dimensioonide, võitluse, mateeria ja Elu enese kohta (vt <https://ainarleppik.ee/tutvustus/>). Sääraste õpetuste sisu on nii abstraktne ja läbitungimatu, et paneb kuulajaid õhkama: „Mulle nii väga meeldis! Ei saanud jutust mitte midagi aru!“ Selles hinnangus näiliselt esinev vastuolu (meeldis väga, ehkki ei saanud midagi aru) illustreerib,

et selliste õpetuste eesmärgiks ei olegi mõistetavus iseenesest; keerukus ja (pseudo)teaduslik keelepruuk on üks seletustele väärtust loovaid põhi-elemente (Hammer 2004). See esoteerilistele seletustele keskenduv osa uuest vaimsusest tekitabki pigem positiivset elevust, abstraktseid teooriaid saatvad paljutähenduslikud fraasid „sellest ei julgeta/taheta rääkida“ rõhutavad teadmise jagamise hetke erilisust ja väärtust – „me oleme siin väljavalitud“ – ega tekita läbivalt paranoolist või kahtlustavat õhkkonda. Maailma „korraldusest“ räägitakse nii abstraktsel tasandil (vaimolendid, universumi energiad jne), et see rahuldab intellektuaalset huvi maailma olemuse või suurte ontoloogiliste küsimuste üle mõtlemisel.

Mikro- ja makrotasandi vahel täidab uus vaimsus oluliselt hõredamalt nn mesotasandit, mis kirjeldab ühiskonna, (riigi)võimu toimimist või võtab aktiivse positsiooni ühiskonnaelu korralduses. Mitmed uurijad (nt Carrette, King 2005) on sellest lähtuvalt olnud kriitilised uue vaimsuse kultiveeritava enesekeskuse suhtes, sest uue vaimsuse individualistlik ja turupõhine loogika järgib tarbijana tegutsemise mustrit, kus vaimne otsija proovib „vaimsuse turul“ enda jaoks parimaid õpetusi või tööriistu justkui kaupu. Selline individualistlik toimimine asetab vastutuse inimese õlule – raskustes on süüdi enda valed valikud või väär mõtlemine. Indiviidi vastutust deklareeriv ideestik ei kannu kriitikat struktuursemate sotsiaalsete-ühiskondlike probleemide suhtes ning seetõttu aitab tagada võimukeelele neoliberaalsele süsteemile (Carrette, King 2005). See loogika ei ole siiski päriselt korrektne. Uuel vaimsusel on ajalooliselt olnud arvestatav **poliitiline dimensioon** (joonisel 1 sektor G) ning arvestatavat osa New Age'ist võib näha kui vastupanuliikumist, mis ootas ja lõi uut harmoonilist maailmakorda, vägivaltatust, panustas hipiliikumisse (Jain 2020). Ehkki praeguseks on uue vaimsuse keskkond ja õpetused neoliberaalse süsteemiga kohanenud, leidub siiski ka vastupanu ning kultuurilist eneseteadvust. Niinimetatud neoliberaalne spirituaalsus toetab teatud tüüpi ideoloogiat ja aktivismi, mis näiteks Ameerika kontekstis on feministlik ja vasakpoolne (Jain 2020). Eestis võib uue vaimsuse siirdeid ja mõju näha näiteks ökospirituaalsuses (Allaste 2011), kus on selge fookus keskkonnal ja kogukondlikkusel. Niisugused esoteerilised-spirituaalsed liikumised võivad tänapäeva ühiskonna võõrandumise ja probleemide kirjeldamisel rakendada küll ka vandenõuteoreetilisi konstruktsioone, mis aga ei ole seni domineerinud (Robertson 2016).

Indiviidi ja teda vahetult ümbritseva mikrotasandile keskenduvates uue vaimsuse õpetustes on põhieesmärkideks siiski enda ja lähedaste harmooniline elustiil või püüdlus vahetuma ja üksteise suhtes toetavama kogukondlikkuse järele. Riikliku või globaalse võimuga seotud mesotasand on uue vaimsuse puhul esindatud vähem, ehkki loomulikult ka juba püüd „alternatiivse“ elustiili ja kogukondlikkuse poole kõneleb mingil määral võorandumisest. Sellegipoolest on uue vaimsuse tuuma poliitiline aktivism (sektor G skeemil 1) suhteliselt nõrgem, võrreldes vandenõuteoreetilise dimensiooni ning konspirituuaalse aktivismiga (sektor D), mis kipub kalduma ka paremradikaalsusesse (Jain 2020). Konspirituuaalsuse puhul täiendab vandenõuteoreetiline sisu hästi just nn mesotasandit, kirjeldades manipulatsioone riikliku/globaalse võimu tasandil. Näitlikustades – kui uue vaimsuse esoteerilistes aruteludes peatutakse meeleldi kosmilisel korral, küsides, mislaadsest elust Universum koosneb või kes on UFO-d, siis vandenõuteoreetiline konspirituuaalsus pöörab ka UFO-de puhul fookuse sellele, et valitsused või salajased kurjad valitusteüleised grupid tegelevad pahatahtlikult info varjamise ja inimeste manipuleerimisega.

Konspirituuaalsuse esiletõus viimasel kümnendil näitab, kuidas uut vaimsust on hakanud üha enam mõjutama **vandenõuteooriad ja vandenõuteoreetiline mõtteviis**, mis näeb sündmuste või ühiskondlike protsesside taga võimu omavate inimeste pahatahtlikku, omakasupüüdlikku ning varjatud tegevust. Vandenõuteooriaid käsitletakse ka religioosina, sel juhul on fookus laiemalt vandenõuteoreetilisel maailmavaatel ja mõtlemisel, mida kirjeldab laiem mõiste **konspiratism** (*conspiracism*) (Aupers 2012). On tõepoolest näidatud, et vandenõuteooriate järgijad tajuvad võrreldes mitteusklikega maailmas eri nähtuste taga oluliselt enam seoseid ja tahtlikkust (Wood, Douglas 2018). Teaduslik teadmine on praeguseks suutnud müstikat, mis on ajalooliselt tulenenud näiteks sellistest seletamatutest looduslikest nähtustest nagu välg või taevatähed, edukalt dekonstrueerida ja ära seletada. Konspiratistliku mõtteviisiga inimesed tajuvad aga ühiskondlikku korda ja võimusuhteid nii müstilise nähtusena, et püüavad hakata seda (religiooselt) selgitama (Aupers 2012).

Vandenõuteooriate ja konspiratiivsete mõtteviiside levimisviisid ning ühiskondlik tähendus on viimasel kümnendil muutunud: see subkultuur

kui reaktiivne ja marginaalsuse poole kalduv nähtus on saanud (sotsiaal)meedia toel üha nähtavamaks ja häälekamaks. Interneti võimaldatud madala lävendiga meediumid on tekitanud terve vandenõukultuuri laine ning loonud „alternatiivse“ infovälja (Aupers 2012). Sellele aitab kaasa kombinatsioon sellistest teguritest nagu halb infohügieen ja nn hoolimatu internet (*careless internet*) ning info rakendamine eneseidentiteedi ja heaolu teenistusse (Hagood 2021). On samas rõhutatud, et vandenõuteooriate järgijate käsitlemine homogeense grupina oleks eksitav ja ka ohtlik (Harambam, Aupers 2017). Vandenõuteooriatest on huvitatud erinevate profiilide ja taustadega inimesed, kes kombineerivad neid oma maailmapildiga, tekitades nii väga erinevaid mustreid. Selles joonistuvad siiski välja ka mõningad ühiskondlikus plaanis märgatavamad ja kaalukamad kombinatsioonid.

Üheks huvitavaks ja levinud põimumiseks on konspiratismi ning spirituaalsuse/uue vaimuse kombinatsioon ehk **konspirituuaalsus**. See toob kokku eripalgelised järgijaskonnad: uue vaimuse puhul pigem haritumad naised ning vandenõuteooriatel vähem haritud mehed. Samuti on neil ka väga erinevad kesksed sisuteemad: ühelt poolt holistlik individuaalne areng ja teisalt globaalsed poliitilis-majanduslikud manipulatsioonid (Ward, Voas 2011). Selliste hübriidsete maailmavaadete nimetamisel on kasutatud erinevaid mõisteid, nagu milleniaalne konspiratism (*millennial conspiracism*) (Robertson 2016), New Age'i konspiratism (*New Age conspiracism*) (Barkun 2006) või ka siinses artiklis ning praeguseks kõige enam kasutatav konspirituuaalsus (*conspirituuality*) (Ward, Voas 2011). COVID on muutnud märgatavalt dünaamikaid ka konspirituuaalsel väljal. Varem pigem tagaplaanil püsinud konspiratism on saanud tugevamaks ja nähtavamaks. Ka mujal maailmas on välja toodud, et näiteks uusšamanistlike ja -vaimsete praktikatega tegelejad või selliste eluviiside järgijad muutusid COVID-i tekkides suures osas vandenõuteooriate uskujateks ja levitajateks, mis tundus esmapilgul vägagi üllatav (Parmigiani 2021).

Koroonakriisi avaldatud mõjul on mitmeid põhjuseid. Segane aeg on toonud kaasa väärinfo oluliselt suurema leviku ning mõju, mis on lisanud vandenõuteoreetilist mõtlemist kõikjale, sh eriti just konspirituuaalsele väljale. Üheks taustapõhjuseks võib olla ka see, et eestlaste usulise maailmapildi puhul varem kirjeldatud „pigemlikkus“ (Heelas 2013; Rimmel

ja Uibu 2016) ei saa koroonameetmete tingimustes jääda abstraktse uskumuse või „pigem uskumise“ tasandile. Küsimus, kas vaksineerida või mitte, nõuab otsustamist ning sel puhul muutub ka mittetegutsemine või enda distantseerimine (vaksineerimata jätmine) aktiivseks tegevuseks ja seisukohavõtuks. Selles küsimuses ei pääse üldiselt nii, et „ma ei tegele selliste asjadega üldse“ või „võib olla nii või naa“, sest ka mittevaksineerimist võetakse kui aktiivset otsust.

Koroonakriisi negatiivsed tagajärjed ning koroonameetmete tekitatud surve individuaalsetele elumaailmadele ja valikutele ei ole mitte ainult mõjutanud inimeste maailmapilti, vaid kasvatanud ka (**poliitilist**) **aktivismi**. Seetõttu on see joonisel 1 esindatud eraldi väljana, mis on ühiskonnas toimuva kirjeldamisel oluline dimensioon ning mille põimumised konspiratismi, uue vaimsuse või alternatiivsete tervisekäsitlustega tekitavad huvitavaid ja kõnekaid mustreid. Käesoleva ülevaate fookuses ei ole otseselt uue vaimsuse välised aktivismi vormid: näiteks alternatiiv-/täiendmeditsiini huvikaitse (sektor K), mis Eestis on nagu nii nõrk, või vaktsiinivastased protestid, millel ei ole mingit spirituaalset dimensiooni (positsioon I). Poliitiline populism oma raskekujulisemates vormides toitub palju vandenõuteooriatest ja alternatiivsest informuunist (joonisel sektor A) – näiteks USA poliitiliselt polariseeritud ruum pakub siin radikaalseid näiteid (Jain 2020).

Koroona tõttu on selgemalt esil ka uue vaimsuse ja vandenõuteoreetilise info põimumised rahvaravi/loodusravi traditsiooni ning alternatiivsete tervisekäsitlustega. Uue vaimsuse keskkond ja võrgustikud on olnud **rahvaravi ja alternatiivmeditsiini** vahendite kandjad ja levitajad (Altnurme 2013). Koroonaga seotud terviseeteemad on märgatavalt aktiveerinud nn alternatiivtõlgenduste välja (joonisel 1 sektor E), kus levivad meditsiinispetsialistide ja teadlaste hinnanguid kahtluse alla panevad ning neile vastanduvad seisukohad. Seoses meetmete või vaktsiinide vastu protesteerimisega on kasvanud ka sellisuunaline aktivism (sektor F) – korraldatakse demonstratsioone, koondutakse meetmete kriitikute ümber. Samas ei pruugi sel puhul uue vaimsuse roll (nt sõnavara või tõlgenduste puhul) olla kuigi suur ning vaktsiinivastatus, kui see tuleneb näiteks hirmust vaktsiini kõrvalmõjude ees, paikneb sektoris J ja sealt välja kasvav aktivism sektoris I. Samas on Eestis alternatiivmeditsiini puhul siiski üsna tavapärased mõisted ja laiem filosoofia, mis kattuvad uue

vaimsuse elementidega (sektor C). Sellist põimumist võib näha erinevate ravitsejate puhul, näiteks kasvõi Luule Viilma õpetustes (Uibu 2016c).

KONSPIRITUAALSE UUE VAIMSUSE ELEMENDID

Uues vaimsuses ning konspirituuaalsuses joonistuvad välja teatud tuumtunnused ja mustrid. Järgnevas ülevaates vaatlen mõningaid põhielemente, mis iseloomustavad konspirituuaalset välja ning ka selle dünaamikat koroonaperioodil.

Konspirituuaalsus ja mina-vaimsus

Rohkelt värvikaid näiteid konspirituuaalsetest põimumistest leiab internetis „suunamudijana“ populaarsust kogunud ning koroonavastaste protestidega laialdasemat avalikkuse tähelepanu pälvinud William Kovalilt. Koval ilmus Facebooki voogu juba mõned aastad tagasi – lõbusa signatuurtervitusena „Ahoi rahvas!“ algavate videote dominandiks olid lihtsad elutõed ja enesebisoovitused. Juba aktiivse ja tuntud maskivastasena 2021. aastal kirjutatud raamatus „Mees 6: Maskiga või maskita“ ühendab ta eneseabi, uue vaimsuse, vandenõuteooriad ja aktivismi, väites näiteks, et koroonameetmetega toimub „vaimsuse väljasuretamine ja orjastamine, kasutades sümbolsest maski“. Koval kasutab raamatus pisut ka (uus)vaimset sõnavara ja ideid: näiteks kinnitab ta, et „võitlusenergia“ pole lahendus ning läheneda tuleks „energeetilisest vaatenurgast“; samuti, et hirm on „väga madala sagedusega vibratsioon“, mille „sageduse vastupidine sagedus on ARMASTUS ja TÄNU“.

Kui Koval maailmavaade on klassikaline näide konspirituuaalsusest, siis koroonaja probleemidele leiab veelgi puhtamaid uue vaimsuse või mina-vaimsusel põhiseid tõlgendusi, mis käsitlevad iseloomulikult koroonaviirust kui indiviidi tasandi kriisi, mis sunnib tulema välja mugavustsoonist, suunab endaga tööd tegema. Näiteks üks õpetaja selgitab seda nii:

Välised muutused planeedil nagu kliimakriis või COVID peegeldavad tegelikult meid, meie sisemaailma. Praegune aeg küsib meilt, kuidas sa tegeled oma sisemaailmaga, sisekliimaga. See aeg kutsub ja loob

vajaduse, möödapääsmatu vajaduse, tegeleda ja tervendada iseend. Inimesed kipuvad tegelema aga välisega, palju raskem on minna enda sisse, näha enda valusid, ebamugavust, aga just seda tuleb teha, sest kõik saab alguse sisemisest. Maailm on traumatiseeritud, sest inimesed on traumatiseeritud. Inimestel on vaja oma traumatiseeritud last tervendada ehk tegeleda iseendaga. Kasv sünnib läbi teadlikkuse ja õppetundide, mugavustsoonis ei ole arengut.

Sellises tüüpiliselt uusvaimses käsitluses on koroona meile saadetud katsumus, mis vajab valgust, teadlikkust, tervenemist.

Eelnev näitetekst pärineb Youtube'ist ning õpetuste edastamisel ongi üheks põhiformaadiks kujunenud video, milles jagatakse soovitusi ja mõtestatakse maailma enese elu ja kogemuse põhjal. Videod on küll erinevate rõhuasetuste, stiilide ja taotlustega, ent põhiskeemid on suhteliselt sarnased. Baker ja Rojek (2020) kasutavad selliste videote ja sarnase sotsiaalmeediasisu loojate puhul mõistet „elustiiligurud“ (*lifestyle gurus*), millega traditsioonilise guru kui vaimse teejuhi tähendust on laiendatud neile, kes jagavad peamiselt internetis oma teadmisi ja oskusi elulistel ja igapäevastel teemadel. Sellise „ekspertsuse“ aluseks on põhiliselt inimese enda kogemused ning võrreldes tavapärase guru-järgija suhtega on see vähem hierarhiline ning samuti vähem tajutud religioossena (Baker ja Rojek 2020).

„Elustiiligurude“ õpetuste väärtuse tajumisel on olulisel kohal personaalsed „äratundmised“. Näiteks ka üks Kovalil õpetusest inspireeritud inimene kirjeldab (samuti enda tehtud videopostituses) seda nii:

Skrollin mina Facebookis ja siis sattusin ühte Facebooki gruppi, kus üks noormees rääkis ja tegi igasuguseid videoid ja minul oli selline ilge äratapamine või äratundmine, et issand jumal, see jutt, mida ta räägib, et see nii kõnetab mind, et ta räägiks nagu samast kohast, kus mina räägin, et ta oli nagu nii inspireeriv.

Selles emotsionaalselt (peaaegu pisarsilmi) esitatud klipis kiidab autor Kovalil eeskujuna, mis julgustas teda videoid salvestama ja postitama, et asuda samuti elustiiliguru teele.

Selliste tüüpi elustiiligurude esilekerkimine ning ka endast lähtuv videoformaad sobib uue vaimuse keskkonda väga hästi. Uus vaimsus kui mina-vaimsus tähendab püha ja tähendusliku nihkumist inimese enda

sisse, aga teisalt ka nn kogemuslikku epistemoloogiat, kus teadmise tõelise alusena tunnustatakse eelkõige igaühe autentset „mina“, mis toetub intuitsioonile ja tunnetusele (Heelas 2006). Uue vaimsuse järgijaid iseloomustab intellektuaalne avatus ning tõe aluseks on individualistliku tunnetuse printsiip – indiviid kui autonoomne otsustaja on hierarhias kõrgeim (Uibu 2016a). Seda illustreerib hästi ka värske näide sotsiaalmeediapostitusest ühes konspirituaalsusesse kalduvas grupis:

Kuulan ja usaldan tõe, mida räägib mulle minu Süda. Ta on targem, kui Ameerika ravimifirma või Tallinna viroloog. Ainult tema teab tõeliselt, mis mulle parim on.

Selline „epistemoloogiline enesekesksus“ on üks selgitus spirituaalselt aktiivsete inimeste koroonavandenõude lembusele ning eri meetmete (sh vaktsiinide) vastasusele, mida on trendina toodud välja üle maailma (Parmigiani 2021). Üldisem avatus (sh vandenõuteoreetilistele selgitustele) ning peavoolust erineva suhtes sümpaatia tundmine on olnud väga hea pinnas konspirituaalsuse ja konspiratismi õitsengule uusvaimsetes ja alternatiivsetes sotsiaalmeediagruppides.

Relativiseerumine

Konspirituaalne epistemoloogiline enesekesksus viib laiemalt teadmise ja tõe relativiseerumiseni. Hea näite võib tuua jällegi William Kovalilt, kes arutleb ühes videos tõe ja uskumise teemal ning rõhutab, et kui inimene ise ei ole vahetult midagi kogenud, siis kõik ongi vaid uskumused. Lihtsalt ühel on ühed ja teisel teised allikad, aga keegi ei saa öelda, et tema on õigem kui teine:

Teatud inimgrupid usuvad erinevaid asju ja nad võitlevad oma uskumuste eest taipamata, et need on kõigest uskumised. Nad ei tea, et nad usuvad. Me oletame ja usume vastavalt sellele, kust see info meil tulnud on. Vaadake, näiteks selline asi – kui sa pole käinud Antarktikas, ütleme, et sa pole käinud seal, siis sa saad ainult uskuda, et see on olemas. Ma tean, see kõlab ajuvabalt, et kuidas, loomulikult ma tean, et see on olemas.... Ei, kui me ei ole seal käinud, siis me saame ainult uskuda. See, mis selle viiruse ümber praegu käib, on samuti ainult uskumised. Inimesed ainult usuvad.

Sellistes aruteludes võib näha postmodernse mõtteviisi ideede kandumist väga lihtsustatult nn tavafilosoofiasse. Samuti täidab see (kon)spirituaalses subkultuuris olulist funktsiooni, sest enda kogemuse väärtustamine ning uskumuste suhtelise võrdsuse rõhutamine jõustab tavainimesi, kel ei oleks muidu ekspertsust või hariduslikku kapitali.

„Intellektuaalne egalitaarsus“ või „ekspertsuse demokratiseerumine“ on laiem nähtus, mida on nimetatud isegi „ekspertsuse surmaks“ (Nichols 2017). Demokraatia ning turumajandus kui väga domineerivad süsteemid mõjutavad ka seda, kuidas tajume teadmiste ja ekspertsuse väärtust. Ent järgijate hulk (või omaenda isiklik sisemine tunne) ei ole inimese tegeliku ekspertsuse hindamisel adekvaatsed näitajad, sest ekspertsus sõltub siiski inimesel objektiivselt olemasolevatest teadmistest ja kogemustest, aga mitte näiteks sellest, kui paljud inimesed teda ekspertsiks peavad (vt Lott 2020). Ekspertsuse demokratiseerumine ning segmenteeruvad inforuumid tähendavad ka suuremaid erisusi uskumustes, teadmistes ja eluvalikutes. Sellisel maailmavaatelisel eristumisel on loomulikult ka struktuursemad majanduslikud, sotsiaalsed, kultuurilised ja poliitilised põhjused, mille põhjalikum avamine vajaks eraldi pikemaid käsitlusi. Eestikeelne ruum on piisavalt väikene, olles seni olnud kultuuriliselt suhteliselt vähe fragmenteerunud (võrreldes nt USA või Ühendkuningriigiga), ent üha rohkem näeb ka siin märke teatud kultuuriliste gruppide võõrandumisest ja vastandumisest nn peavoolule.

Võõrandumine ja alternatiivstruktuurid

Eristumise ja võõrandumise üheks tagajärjeks on „alternatiivsete“ või „varistruktuuride“ tekkimine, nagu pseudoõigus, alternatiivmeedia või (vastanduv) alternatiivmeditsiin. Vandenõuteoreetilisest mõtlemisest tulenevalt väidab näiteks pseudoõigus, et kuna rahasüsteem, pangad ja riik on illusioon ning kriminaalne vandenõu, annab see ka tavainimesele õigusliku aluse oma kohustusi mitte täita või „salajasi“ õiguslikke norme või rituaale kasutada kasu saada. See on viis, kuidas tunnetuslikult murda välja ühiskonnas inimesele peale surutud seadustest ja reeglitest (Netolitzky 2021).

Eesti pseudoõiguse värvikaimate esindajate Argo ja Evelini loodud riiki Evemaa ja muid teooriaid on kurioosumina pidevalt eksponeeritud

eri meediakanalites Tallinna TV-st kuni „Pealtnägijani“. Argo krüptiliste mõttekäikude puhul võib tulla üllatusena, kui laialt on sellised pseudoõiguslikud ideed levinud ka mujal maailmas. Näiteks õlgmehe (*strawman*) teooriate kohaselt ei ole lihast ja luust inimene sama kui tema juriidiline kehand ehk persoon, kel on kohustused riigi, pankade jt institutsioonide ees. Teoria tuumaks on põhimõte, et elav ja hingav „päris“ inimene on institutsioonide manipulatsioonide tõttu jäetud ilma oma põhiõigustest ning taandatud makse ja pangalaenu tasuvaks orjaks. Sellised teooriad võivad pakkuda oma õiguste ja „elava inimese“ staatuse tagasi saamiseks ka üsnagi lihtsaid „lahendusi“. Näiteks ilmusid Eesti ajalehtedes mingil perioodil inimeste deklaratsioonid formuleeringus „Teatan, et mina, Marko:Uibu (isikukood 3*****), olen elus inimene ning reserveerin käesolevaga kõik enda õigused“. Selline deklaratsioon peaks inimese vabastama orjastaatusest ning ka maksude või laenude tasumisest. Ouline on sellise rituaalse toimingu puhul järgida kindlaid reegleid: näiteks tuleb deklaratsioon esitada avalikult, ees- ja perenime vahel peab olema kindlasti koolon jne.

Pseudoõiguslikud teooriad põhjustavad üle maailma peavalu kohutetele, kohtutäituritele jmt asutustele, sest teooria uskujad ei täida oma kohustusi ning pommitavad institutsioone kirjade ja taotlustega – seda nimetatakse koguni „kirjaterrorismiks“ (Netolitzky 2021). Ka Eestis on olnud uudiseid inimestest, kes on jätnud pseudoõiguslike veendumuste tõttu näiteks kodulaenu maksed tasumata ja on seetõttu oma elukohast välja tõstetud – siis aga juba mitte pelgalt juriidiliste persoonidena, vaid lihast-luust inimestena, kelle puhul deklaratsioon orjast inimeseks saamise kohta kodust ilmajäämise vastu ei aidanud.

William Koval kasutab oma raamatus samuti pseudoõiguslikke (sh õlgmehe) teooriaid ning väidab, et tõeline ja hingega „vaimne“ olend on ühiskonna ja institutsioonide poolt vangistatud.

... sa pole ettevõtte, vaid elus inimene, kes on Looja poolt loodud, kellel on hing ja on igavene vaimne olend, kelle elu, keha ja see kogemus kuulub ainult talle endale. Sa pole ori, vaid oled VABA ELAV INIMENE, KES VASTUTAB ISE OMA ELU, KEHA JA TERVISE EEST. [—] Sa oled võimas vaba hing, kes sündis siia planeedile seda kummalist elu kogema ning kes on olude sunnil terve elu elanud teadmatuses.

Õlgmehe-tüüpi ideede populaarsus näitab võõrandumist: selliseid teooriaid käivitab tunne, et inimestelt on midagi väga olulist ja neile olemuslikult kuuluvat ära võetud. Et sellist ilmajäetust võib olla keeruline määratleda ehk öelda, mis täpsemalt puudu on, siis leiab see väljundi laiemates ja põhimõttelistes kategooriates, nagu „inimsus“, „vaimsus“ või „vabadus“. Selline ilmajäetustunne võib olla majanduslik, aga ka kultuuriline või sotsiaalne.

2003. aasta inimarengu aruandest sündis üks tugevamaid metafoore, mida Eesti sotsiaalteadlased on avalikkusele pakkunud – „kaks Eestit“, mis illustreerib edukuse diskursuse ning „võitjate“ nägemuse kõrval ka teisi positsioone ühiskonnas (Vetik 2003). Ongi huvitav, et ehkki inimeste aineeline olukord ja elustandardid on paranenud nii Eestis (Trumm *et al.* 2019) kui ka terves maailmas (Rosling-Ronnlund *et al.* 2018), siis pinged ja rahulolematuse ei ole kadunud. Paradoksaalselt võib rahulolematuse kasvule aidata kaasa justnimelt see, et inimestel on rohkem ressursse, et enda positsiooni ühiskonnas laiemalt tajuda, ning ka võimalusi oma rahulolematust väljendada.

Eestis võib rahulolematuse ja pingete ühe põhjusena näha (tajatud) sotsiaalse mobiilsuse vähenemist ja tunnetatud ebavõrdsuse kasvu. Kinnistuvate ja end taasloovate erisuste taustal tekib inimestel valusalt taju sellest, et võimalusi hüpata nn teisest Eestist esimesse on vähe ja jääb veelgi vähemaks. Ilmajäetus- ja ebavõrdsustunne või tundmus, et liigutakse minu jaoks sobimatus suunas ja liiga kiiresti, tekitab kibestumust ning paneb otsima alternatiive. (Suhtelise) deprivatsiooni allikas võib olla ka kultuuriline, vastustades näiteks globalismi või elitaarseid kultuurilisi praktikaid. Vandenõuteooriad ning „alternatiivsed“ tõlgendused nagu pseudoõigus annavad sellisele rahulolematusele mingi väljundi ning pakuvad vastupanu võimalust. On loogiline – ja ehk ka eluterve? – et paljud inimesed teisest (või kolmandast või neljandast) Eestist ei tunnista kurvalt oma allajäämist endast ressursirikkamatele. Vandenõuteooria tuumaks on eliitvaenulikkus ja usaldamatus: sellist vastandumist kasutavad muuhulgas edukalt ära ka populistlikud erakonnad üle maailma.

Pseudoõiguse kõrval tegutseb demokraatlikes riikides ka pseudoajakirjandus, mida esindab Eestis üsna täpselt Telegram.ee. Praeguseks oma lugejaskonna leidnud ja tugevalt konspirituuaalse maailmavaatega väljaanne kopeerib päris- ja isegi uurivat ajakirjandust, tehes päringuid,

uurimistööd, viidates allikatele (Uibu 2016d). Kui pseudoõiguse eristamine kehtivatest seadustest on suhteliselt lihtne, siis meediamaaastikul ei ole sarnaseid lävendeid ja regulatsioone, mistõttu saavad pseudoajakirjanduslikud väljaanded lihtsamini nõuda endale legitiimse ajakirjanduse positsiooni. Näiteks esitas koroonameetmete ja -vaktsiinide suhtes kriitiline Telegram 2020. aastal hagi Riigikantselei vastu, sest koroonaja alguses ei akrediteeritud neid valitsuse pressikonverentsile. „Alternatiivsed“ väljaanded relativiseerivad teadmiste maastikku, pakendades konspiriituaalset sisu usaldusväärst tekitavatesse formaatidesse (nt Telegrami ajakiri on olnud väga kvaliteetselt kujundatud ja trükitud).

Konspiriituaalse alternatiivtõlgendusvälja põhitandriks on siiski sotsiaalmeediagrupid ja internet. Võrreldes tõenduspõhise teadusliku teadmisteloome või ajakirjandusväljaannetega on sotsiaalmeedias eetrisse pääsemiseks barjääre vähem: postitajatelt ei eeldata vastavat haridust või kogemust. Tihti on sotsiaalmeedias aktiivsed alternatiivse info jagajad ja kommenteerijad oma hariduse lahtrisse märkinud „elulikool“ või midagi muud eufemistlikku. Levinud on haritud inimeste „ajupeustuse“, ülikooli ja teaduse korrumppeerituse ja võimukuulekuse motiivid. See ei tähenda aga, et nn alternatiivses teadmisteloomes ja vandenõuteooriate levitamises ei osaleks ka haritud inimesed. Ja kui keegi arst või teadlane asub näiteks vaktsiinikriitilisele positsioonile, siis tema (eelnevalt „elitaarsuse“ tõttu taunitud) staatus ja taust töötavad jällegi usaldusväärse argumendina.

Vandenõuteooriate ja valeinfot sisaldavate meemide algallikateni minnes näeme, et valdav osa sisust tuleb üllatavalt vähestelt autoritelt – üle maailma palju tähelepanu pälvinud uuring väidab, et näiteks 65% kogu (inglisekeelsest) vaktsiinivastasest vandenõuteoreetilise sisust pärineb 12 elustiiligurult või aktivistilt, kelle mõju on internetiplatvormide tõttu globaalne (Center for Countering Digital Hate 2021). Samas ei tohiks nähtuse põhjuseid taandada vaid nende sisuloojatele. Paradoksaalsel kombel võidakse vandenõuteoreetikute ja väärinfo leviku käsitlemisel muutuda ka ise vandenõuteoreetiliseks, kui näiteks COVID-i valeinfo ja vandenõude taga nähakse vaid mingit väikest gruppi manipulatiivselt tegutsevaid inimesi. Ehkki superlevitajate mõju on suur, on vandenõuteooriate jagamine ja järgimine siiski laiapäohjalisem fenomen. Vandenõuteoreetikute nn prosumerid (ehk tarbijad ja tootjad

samaaegselt) jälgivad ja levitavad vandenõuteooriaid, aga loovad ka uusi või modifitseerivad olemasolevaid, näiteks infokilde ja tavameedia tekste „dekodeerides“ ja uude konteksti paigutades (Aupers 2020). Ka vandenõuteooriate leviku ja populaarsuse põhjused ja olemus on nähtustena palju struktuursemad.

Suurt rolli konspirituuaalsuse esiletõususes mängivadki platvormid. Sotsiaalmeedias koonduvad sarnased inimesed, üksteise ideid ja uskumusi seeläbi võimendades ning konfliktseid või mittesobivaid seisukohti välja jättes, nii et moodustuvad nn kõlakambrid (*echo chambers*) (Nguyen 2020; Cinellia *et al.* 2021). Teistsuguste arvamuste mittemärkamine ei pruugi olla teadlik valik, sest juba algoritmide tõttu kuuluvad ilmselt pea kõik sotsiaalmeedia ja interneti kasutajad vähem või rohkem mingitesse episteemilistesse mullidesse (*epistemic bubbles*) (Nguyen 2020). Oma arvamuste ja hoiakutega kooskõlaliste arvamuste nägemine on meeldiv. Valeinfo leviku üle käivates debattides kipub jääma tagaplaanile info tarbimise emotsionaalne-sotsiaalne komponent, mis on samas väga oluline. (Vale)uudise lugemine, internetis mingi infokillu või meemi jagamine ei pruugi tähendada selle teadmise omaksvõttu või väärtuslikuks pidamist, vaid enda väljaelamist või gruppi kuulumise kinnitamist ja demonstreerimist. Indiviidi tasandil ja lühiperspektiivis pakub see tuge vaimsele terisele ja heaolule (Tiidenberg *et al.* 2023). Internetisuhtlus ja -grupid võivadki pakkuda olulist tähenduslikku ja emotsionaalset tuge ning seotuse ja kuuluvuse tunnet, mis on eriti vajalik nende jaoks, kes tunnevad kõrvalejätetust või mittemõistmist oma lähedaste poolt (Baker, Rojek 2020).

Aktivism ja võimu mitteusaldamine, vastupanu, kodanikuallumatus

Väga huvitav on konspirituuaalsuse puhul sellele lisanduv aktivismi dimensioon, millele koroonaaeg on hoogu juurde andnud. Vastupanu ja aktiveerumise mõtestamiseks võidakse kasutada erineval määral ka uue vaimsuse mõistestikku. Mõned tüüpilisemad elemendid, näiteks ärkamise, arenemise, loomise või oma kogemuse tähtsustamine, on esindatud järgnevas sotsiaalmeediapostituses:

Inimesed hakkavad mõistma, et vanamoodi enam edasi ei saa. Oleme kõik loojad... Valusatest kogemustest saad ammutada väge ja neist enda tugevused teha. [—] Loome ise enda energivälja igal hetkel ja kui

valime kannatada, siis loome ise kannatusi juurde. Minu jaoks on see kõik läbi käidud tee ja sellepärast tean ja näen täna suuremat pilti. Igaüks saab välja tulla sellest ohvri rolli mängust, mida meile valikuna pakutakse, ja valida uued elamise viisid. Me teeme revolutsiooni ja tõuseme kõrgemale!

Sellised üleskutsed on sotsiaalmeedias eri vormides üpris tavalised. Ka William Koval kirjeldab oma raamatus praegu toimuvat kui murdepunkti:

Tõde tuleb nüüd päevavalgele enneolematu kiirusega, mis äratab massiliselt inimesi igas eluvaldkonnas ja maailmanurgas. Kas ka sina? Sina saad olla see muutus, mida maailmas soovid. [—] Reaalsus on see, et me oleme võimsad olendid, kellele kehtivad universumi seadused, mitte surnud inimese ehk süsteemi poolt välja mõeldud seadused, mis pidevalt ajas muutuvad kellegi tuju järgi...

Leidub ka selliseid seisukohti, mis rõhutavad otsesõnu vajadust liikuda edasi klassikalisematest uue vaimse pakutavatest lahendustest. Näiteks toob videopostituses poliitilise aktivismi vajalikkuse välja Veiko Huuse, kes on alternatiivtõlgenduste väljal mitmekülgset aktiivne (alternatiivse sisuga fonte.news uudisteportaali ja Vaba Eesti kogukonna looja, kahtlase väärtusega tervisetoodete ja krüptovaluuta müüja jne):

Ma arvasin, et ma suudan ilma poliitikasse sekkumata muuta nii enda elu kui ka Eestimaa elu paremaks. Ma osalesin erinevatel sündmustel – meelevaldustel, protestidel. Tegime igasuguseid väelaule, hingamisi, meditatsioone ja tegelikult see kõik oli lihtsalt üks tore tegevus ja ma jõudsin arusaamisele, et nende toredate enda vibratsiooni tõstmistega ja muude väe võimendustega tegelikult sa muudadki oma elu, aga see ei puuduta suurt pilti, see ei muuda meie tegelikku keskkonda ja ühiskonda. Kui mõni tahab muuta ühiskonda paremaks, lüua kogu planeedil uut elu, seisab vabaduse eest, võitleb vabaduse eest, võitleb mingite seaduste vastu, globaalse eliidi vastu ja nimetades ennast näiteks vabaduse eest võitlejaks, siis ta valetab iseendale ja kogu rahvale, kui ütleb, et on apoliitiline.

Siin tuleb välja nägemus tavapärase uusvaimsete ja enda arengule suunatud tehnikate piiratuses ning vajadus siseneda poliitikasse. Veiko Huuse oli üks võtmefiguure Vaba Eesti valimisliidu ülesseadmisel Tallinnas

2021. aasta kohalikeks valimisteks, ehkki ta ise ei kandideerinud. Selle kireva nimekirja kandidaate (kelleks näiteks Lasnamäel oli veidral kombel Edgar Savisaar, kes kogus 437 häält) ühendas kõige laiemalt vastandumine, alternatiivsus ning äärealadel opereerimine. Paljude puhul tundus dominandiks olevat just konspirituuaalne aktivism.

Koroona tõttu tajutud surve on andnud vastandumisele ja vastupanule uut hoogu. William Koval rõhutab oma raamatus indiviidi võõrandamatut ülimuslikkust näiteks riigi suhtes (mis ongi eriti aktuaalne ilmselt just riigipoolsete koroonameetmete tõttu):

Politseil või ükskõik kellel teisel on võim sinu üle ainult selle tõttu, et sina usud, et tal see on. Reaalsus on see, et politsei ja kõik riigitöötajad on meie alluvuses ja meie nende ülemused, ja meie oleme need, kes peavad jagama neile korraldusi, mitte vastupidi.

Kovali videotes on näha, kuidas talle iseloomulik optimism on aja jooksul kuhtunud: 2021. aasta lõpus ja 2022. aasta alguses tehtud videotes esitleb ta juba päris düstoopilist maailmanägemust, kus viitab praeguse ja tulevase kirjeldamisel järjest nii Hitleri koonduslaagritele kui „Matrixi“ filmi neljandale osale. Hoiatab, et tõde on valus ja tulevikus ootavad meid kuri-tegevus, lähedaste surm, enesetapud...

Uuskollektiivsus: koondumine, kogukond, paralleelstruktuurid

Sotsiaalmeediagruppides ongi selgelt näha, et emotsionaalselt ja elukorralduslikult (piirangud vaksineerimata inimestele ja surve vaksineerimiseks) mõjus koroona end alternatiivväljaga sidunud vaksineerimata inimestele väga raskelt. Kindlasti sõltub konkreetse inimese jaoks palju ka sarnaselt mõtleva võrgustiku suurusest. Teatud alternatiivsetes ringkondades või nn joogakogukondades olid sarnaste eluvalikutega inimesed nagunii juba rohkem koondunud. Vaktsiinivastatus on tekitanud aga barjääre suhtluses juurde: nii uuritakse temaatilises Facebooki grupis „Kas teie sooviksite magada sellise inimesega, kes on vaktsiinisisüsti saanud?“ või luuakse kinniseid tutvumisgruppe „vaxivabadele vallalis-tele“. Oma kogemustest kirjutavad küünetehnik või massöör, kes ei tee ninda vaksineerituid, sest tunnevad, et vaksineeritud inimeste lähedal

olemine tekitab neis halva enesetunde. Siin on näha ka mingit müstikasse kalduvat tähendusloomet.

(Konspirituuaalses) sotsiaalmeedias on märgatav ka inimeste vajadus toe ja inimliku kontakti järele. Sotsiaalmeedia pakub võimalusi koonnuda. Näiteks William Koval poolt 2021. aasta sügisel loodud grupp „KÕIK SAAB KORDA!“ kogus kiirelt üle 2000 liikme. Grupi kirjelduse kohaselt „Koondame siia inimesed, kes vajavad nõu ja tuge meie kaootilises maailmapildis!“. Grupis postitatakse nii oma muresid kui ka abipakkumisi ja ürituste infot. Selline koondumine ning toe pakkumine ei pruugi jääda ainult internetti: piirangute ajal korraldati üle Eesti ka kohutumisi ja ühismeditatsioone, kus vaktsineerimata inimesed said koguneda ja suhelda.

Kollektiivne mobiliseerumine ja ühtsustunne on ka meetmetele (ja laiemalt võimule) vastupanu põhialuseks. Näiteks Balti keti aastapäeval korraldatud ühismeeleavaldus koos Läti ja Leeduga ehk nn uus Balti kett rõhus oma kutsungis ühtsusele ja rahumeelsusele ning positsioneeris koroonameetmete rakendajaid kui teadlikke lõhestajaid.

Taas tahetakse meid vägisi lõhestada ja meie vabadus on jälle ohus!

Olenemata rahvusest, kodakondsusest, usutunnistusest, veendumustest või orientatsioonist, me oleme kõik ühtsed, me oleme vennad ja õed. Me oleme kõik sõbrad, mitte vaenlased, nagu tahavad meid uskuma panna need, kes üritavad meid polariseerida. Meie vahele üritatakse kiilu lüüa, aga see ei lähe korda! Me keeldume üksteisega tülitsemast ja selle asemel kutsume meid kõiki kokku tulema, üksteist armastama ja olema ühtsed. Ajalugu on näidanud, et lõpuks ei saa keegi meid lahutada, mitte kunagi!

Ehkki praegusel juhul on selliste koondumiste (või ka ühistunde vajamise) põhjus koroonameetmete tõttu tajutud surve, ei ole grupitunde ja kogukondlikkuse püüdlus uus mehhanism, vaid tajutud võõrandumise loogiline tagajärg ja püüds seda ületada. William Koval asutas 2020. aasta kevadel Eesti Kogukondade Liidu, milles näeb ainuvõimalikku lahendust elu parandada. Kogukondliku suhtluse ihalusega haakub püüdlus ökoloogilise ja loomuliku suunas, inimesi julgustatakse kolima maale, looma mõttekaaslastega suhteid ja võrgustikke. Ökokogukondade ning laiemalt kogukondlikuma ja looduslähedasema elu väärtustamine on olnud üks

uue vaimsuse tuumideid (Allaste 2011). Kogukondlikkuse ja koondumise ideaal oli omane juba New Age'ile ja haakus vastuseisuga linlikule anonüümsele elustiilile. Selle laiemaks taustaks on umbusk ja vastupanu, mida inimesed tunnevad hoomamatult keeruliste tehnoloogiliste, meditsiiniliste jms lahenduste ja süsteemide vastu, mille üheks ilmekaks kehas-tuseks on ka näiteks vaktsiin. Hirmutavale ja arusaamatule vastandubki naturaalne ja puhas, kollektiivne ja spirituaalne.

KOKKUVÕTE

Uut vaimsust ning vandenõuteoreetilist mõtlemist ühendava konspirituuaalsuse laiemal väljal saavad kokku erinevad maailmavaatelised positsioonid. Lähtudes koroonat kontekstist on huvitav mõtestada konspirituuaalsuse laiemat dünaamikat ning mõningaid kõnekaid elemente. Kui New Age'i liikumine uue vaimsuse eelkäijana evis lootust mingi uue maailmakorralduse ja suure ärkamise järele, siis uue vaimsuse ja vandenõuteooriate põimimisel kujunev konspirituuaalsus võtab aktiivselt vastanduva hoiaku „peavoolu“ struktuuride ja nende soovitude-nõuete suhtes. Uue vaimsuse individualistlik epistemoloogiline positsioon osutus koroonat ajal viljakaks pinnaseks kõhklustele ja vastuseisule riiklikele ja/või rahvatervise meetmetele. Üldise segaduse ja pingete tõttu kõigjal ühiskonnas laiemalt levima hakanud vandenõuteoreetiline info sai konspirituuaalsuses samuti oluliselt suurema kaalu. On iseenesest loogiline, et epistemoloogiline enesekesksus muudab inimesi ka väärinfole vastuvõtlikumaks. Konspirituuaalne mina-vaimsus tähendab ühelt poolt endast lähtuvat info ja kanalite valikut ning tõlgendamist, teisalt on see seotud esitlusviisidega nii sisu (oma kogemuste ja perspektiivi rõhutamise) kui ka formaadi osas (videod, biograafiliste elementidega eneseabiraamatud). Konspirituuaalse välja põhikanaliks on sotsiaalmeedia, mis võrgustikupõhise ja situatiivse osalusega subkultuuridele väga hästi sobib. Nõrga kuulumise tõttu ei ole Facebooki grupi jälgijate ja postitajate jaoks näiteks postituste lugemisel, laikimisel või jagamisel tajutud erilist kaalu; see ei pruugi olla identiteeditunnus, vaid meelelahutus, enda välja elamine vms. Samas võib uudishimust grupiga liitumine tähendada ajapikku sügavamini sisse minemist ning nihkeid arusaamades ja tajus.

Alternatiivse info loomise, aktiivse levitamise ja järgimise taga on ühe laiema sotsiaalse protsessina võõrandumine, mis tuleneb sotsiaalkultuurilisest lahkukasvamisest. Paljude inimeste vaktsiinivastane hoiak ning äkitselt jõulisemalt levima hakanud vandenõuteooriad on varem enamjaolt varjatuna püsinud sotsiaal-kultuurilise lahkukasvamise lihtsalt rambivalgusesse toonud. Koroonakriis on kindlasti pingeid ka suurendanud ning toonud tervise teema selgemalt konspiritualsele väljale. Samuti on olulisena tõusnud kogukonna ja kollektiivsuse roll nii sarnaste maailmavaadete ja elustiiliga inimeste mobiliseerumisel kui ka väikes-tesse nn tugigruppidesse või kogukondadesse koondumisel.

Bibliograafia

- Allaste, Airi Alina. 2011. *Ökokogukonnad retoorikas ja praktikas*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Altnurme, Lea; Kivirähk, Kairi. 2021. „Esoteerika tähendus uues vaimsuses“. *Mitut usku Eesti V: Esoteerika*, ed. Lea Altnurme: 206–227. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Altnurme, Lea. 2013. „Uus vaimsus – mis see on?“ *Mitut usku Eesti III: Uue vaimsuse eri*, ed. Marko Uibu, 18–36. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Aupers, Stef. 2012. „„Trust no one“: Modernization, paranoia and conspiracy culture“. *European Journal of Communication* 27(1), 22–34.
- Aupers, Stef. 2020. Decoding mass media / encoding conspiracy theory, in *Routledge Handbook of Conspiracy Theories* (ed. M. Butter and P. Knight), Routledge, Abingdon.
- Baker, Stephanie A.; Rojek, Chris. 2020. *Lifestyle Gurus: Constructing Authority and Influence Online*. John Wiley & Sons.
- Barkun, Michael. 2006. *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*. University of California Press, Berkeley, CA.
- Campbell, Colin. 2002 [1972]. „The cult, the cultic milieu and secularization“. *The cultic milieu: Oppositional subcultures in an age of globalization*, edds. J. Kaplan and H. Lööw, 12–25. Walnut Creek: Rowman Altamira.

- Carrette, Jeremy; King, Richard. 2005. *Selling Spirituality: The Silent Takeover of Religion*. London: Routledge.
- Center for Countering Digital Hate 2021. The Disinformation Dozen. <https://s3.documentcloud.org/documents/21011322/disinfo-dozen.pdf>
- Cinelli, Matteo; Morales, Gianfranco, Galeazzi, Alessandro; Quattrociocchi, Walter; Starnini, Michele. 2021. „The echo chamber effect on social media“. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(9).
- Hagood, Mack. 2021. The Careless Internet: Conspirituality as Response To The Devaluation Of Self-Care. *Selected Papers of #AoIR2021: The 22nd Annual Conference of the Association of Internet Researchers' Virtual Event*, 10–12. <https://www.spir.aoir.org/ojs/index.php/spir/article/download/12093/10485>
- Hammer, Olav. 2004. *Claiming knowledge: strategies of epistemology from theosophy to the New Age*. Leiden; Boston: Brill.
- Harambam, Jaron; Aupers, Stef. (2017). „I am not a conspiracy theorist“: Relational identifications in the Dutch conspiracy milieu. *Cultural Sociology*, 11(1), 113–129.
- Heelas, Paul. 1996. *The New Age Movement: The Celebration of the Self and the Sacralization of Modernity*. Oxford: Blackwell.
- Heelas, Paul. 2013. „Eesti kui katselabor – ideaalne näide vaimsuse ja religiooni suundumuste uurimiseks.“ *Mitut usku Eesti III: Uue vaimsuse eri*, ed. Marko Uibu, 167–187. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hine, Christine. 2008. Virtual ethnography: Modes, varieties, affordances. *The SAGE handbook of online research methods*, 257–270.
- Hjarvard, Stig. 2016. „Mediatization and the changing authority of religion“. *Media, Culture & Society* 38, no. 1: 8–17.
- Jain, Andrea R. 2020. *Peace love yoga: the politics of global spirituality*. Oxford University Press.
- Lott, Toomas. 2020. „Kuuldused eksperdi surmast“. *Vikerkaar*, 1 (2020), 88–106.
- Netolitzky, Donald J. „A Revolting Itch: Pseudolaw as a Social Adjuvant“. *Politics, Religion & Ideology* (2021): 1–25.
- Nguyen, C. Thi. 2020. Echo chambers and epistemic bubbles. *Episteme* 17, no. 2: 141–161.
- Nichols, Thomas M. (2017). *The death of expertise: The campaign against established knowledge and why it matters*. Oxford University Press.

- Parmigiani, Giovanna. 2021. „Magic and Politics: Conspirituality and COVID-19“. *Journal of the American Academy of Religion*.
- Rommel, Atko; Uibu, Marko. 2015. Outside Conventional Forms: Religion and Non-Religion in Estonia. *Religion and Society in Central and Eastern Europe* 8(1), 5–20.
- Robertson, David G. (2016) *UFOs, Conspiracy Theories and the New Age: Millennial Conspiracism*. Bloomsbury, London.
- Rosling-Ronnlund, Anna; Rosling, Hans, & Rosling, Ola. (2018). *Factfulness: ten reasons we're wrong about the world—and why things are better than you think*.
- Tiidenberg, Katrin; Renser, Berit; Uibu, Marko; Seema, Riin. 2023. Osaluskultuuriline heaolu ja vaimne tervis. *Eesti Inimarengu Aruanne 2023*.
- Trumm, Elsa; Kiisel, Maie; Lees, Kadri; Keerberg, Carl-Martin. (2019) Eesti elanike sissetuleku- ja varaprofiilid. TÜ sotsiaalteaduslike rakendusuringute keskus, Tartu. Tellinud: Arenguseire Keskus.
- Uibu, Marko. 2016a. *Religiosity as a Cultural Toolbox*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus
- Uibu, Marko. 2016b. Re-Emerging Religiosity: The Mainstreaming of the New Spirituality in Estonia. *Journal of Baltic Studies* 47(2), 257–274.
- Uibu, Marko. 2016c. Hidden Religiosity in One of the World's Least Religious Countries: Estonian Doctor Luule Viilma and Her Spiritual Teachings. *Implicit Religion*, 19(2), 267–282.
- Uibu, Marko. 2016d. Telegram.ee – konspiritaalsuse maaletooja. *Vikerkaar* 7–8.
- Vetik, Raivo (ed.). 2003. Eesti inimarengu aruanne 2003. Inimarengu trendid ja ühiskondliku kokkuleppe vajadus. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool rahvusvaheliste ja sotsiaaluuringute instituut. https://kogu.ee/wp-content/uploads/2021/03/eesti_inimarengu_aruanne_2003_1-1.pdf
- Ward, Charlotte; Voas, David. 2011. „The emergence of conspirituality.“ *Journal of Contemporary Religion* 26, no. 1: 103–121.
- Wood, Michael; Douglas, Karen. 2018. „Are conspiracy theories a surrogate for God?“. *Handbook of conspiracy theory and contemporary religion*, 87–105. Brill.